

Аннотация. *Фарений И.А. "Артельный батька" Николай Левитский: молодые годы. Статья раскрывает события детства и юности всемирно известного кооператора Николая Васильевича Левитского. Показано формирование взглядов деятеля и выбор им своего жизненного пути.*

Ключевые слова: *Николай Васильевич Левитский, артельный батька, кооперация, кооперативное движение*

Summary. *Fareniy I. A. "Father of artels" Mykola Levitskiy: youth. Article reveals the events of childhood and youth of the world renowned cooperators Mykola Vasyl Levitskiy. Shown the formation of opinion leader and the choice of his life's journey.*

Key words: *Mykola Vasyl Levitskiy, father of artels, co-operation, cooperative movement*

Надійшла до редакції 20.11.2011
Затверджена до друку 20.11.2011

УДК 94(477)“1921/1925”

В.М. Лазуренко

ПІДВИЩЕННЯ АГРОКУЛЬТУРИ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ В ПЕРШІ РОКИ НЕПУ: АГРООСВІТНІЙ ЧИННИК

Стаття присвячена розкриттю агроосвітнього чинника у підвищенні агрономічної культури українських селянських господарств у перші роки нової економічної політики.

Ключові слова: селянське господарство, агрокультура, агрорайон, селянство

Підйом та розвиток сільського господарства України в перші роки нової економічної політики залежав від багатьох чинників, у ряду яких одне з перших місць займав культурний та сільськогосподарський розвиток господарського суб'єкта. У рамках непу 1920-х рр. ленінсько-сталінське керівництво приступило до втілення нового курсу у розвитку сільського господарства, який дістав в історичній літературі назву "Обличчям до села!". Він був спрямований на використання економічних методів регулювання розвитку сільського господарства, піднесення його виробничої культури і збільшення товарності, а також підтримці кооперації. У резолюції пленуму ЦК КПУ у 1925 р. вказувалося, що "піднесення та зміцнення нашого сільського господарства – це зміцнення мільйонів селянських господарств" [1, 151].

Звичайно, не останню роль у цьому відіграла потреба підвищення загальної агрокультури господарств, тобто впровадження системи прийомів і заходів, спрямованих на підвищення культури землеробства, піднесення врожайності.

Не можна сказати, що піднята нами проблема не привертала до себе увагу дослідників, проте вона не стала предметом конкретного історико-економічного дослідження. Фрагментарно до цієї проблеми зверталися різні дослідники, серед них – С. Кулжинський, П. Кузьменко, І. Доленко, В. Качинський, О. Шліхтер, В. Калініченко, А. Морозов, В. Марочко, О. Ганжа та ін. [2].

У перші роки непу у пресі поширеним було запитання: "Чи здатне наше малограмотне селянство до швидкого агрономічного прогресу?". О. Шліхтер вказував, що "індивідуальне розпорошене сільськогосподарське виробництво, яке здійснюється мільйонами окремих дрібних виробників на своїх невеличких клаптиках землі, здійснюється старими дідівськими методами та засобами, – це основне лихо нашого сільського господарства, бо індивідуальне селянське господарство дуже погано використовує всі засоби виробництва і завдяки цьому, має низьку техніку, низький рівень продуктивності й товарності, визначаючись в той же час високою собівартістю продукції. Індивідуальне селянське господарства – це найменше рентабельна форма організації капіталів [3, 2].

Проте ознайомлення з історією українського сільського господарства на початку ХХ ст. вказувало на те, що навпаки воно було здатне до впровадження багатьох агрономічних нововведень, а також швидким та радикальним змінам [4, 5].

Із 1913 р., як вказував М. Ковалевський, “селянське господарство починало “підніматись” – на нього сприятливо впливала дільнична агрономія, сільськогосподарська кооперація, кредит і землеустрій [5, 84]. Справді, на початку ХХ ст. для українського сільського господарства були притаманні динамічні процеси і в цьому воно не поступалося господарствам ні Німеччині, ні США. Про це свідчить статистика підняття врожайності за кордоном і на Україні. Так, у Німеччині, де було поширене велике господарство, за 10–15 років ці показники зросли на 15–23%, тоді ж за даними ж врожайності головних польових культур у дрібних господарів по Полтавщині цей показник зріс на 40–60%. І це при скороченні землі під паром [4, 6]. Ці дані у 1920-х рр. друкували фахові видання. А освоєння селянами швидкими темпами озимої пшениці, до того мало поширеної в деяких регіонах, взагалі називалося “американською швидкістю” [4, 7].

Сільське господарство виявилось гнучким та здатним до введення не лише нових культур зернових, а й таких інтенсивних та трудомістких як цукровий буряк. Успіхів досягли і в справі введенні нових удосконалених сільськогосподарських машин та знарядь. Наприклад, залізний плуг – якщо у 1900 р. дерев’яних було 70 тис. або 36%, то у 1910 р. він лишався лише у 4% хліборобів [4, 7]. Отже, ще до війни напівграмотне, некоопероване безправне населення при мінімально сприятливих умовах виявилось здатним до швидкого агрономічного прогресу. А врожаї у ряді районів вже не відрізнялися від врожаїв ряду держав Західної Європи, а північ України мав врожаї вищі, ніж в Австрії чи Франції [4, 7].

Однак протягом 1916–1922 рр. екстенсивні системи землеробства розширили свої площі, прогресивні тенденції, що спостерігалися в дореволюційний час у селянському землеробстві були загальмовані. А витіснення старих прийомів агротехніки, які запанували у 1920-х рр. у сільському господарстві, в цілому, відбувалося повільно.

У роки революційних змагань ліквідація великих господарств – головних виробників товарної сільськогосподарської продукції в країні до 1917 р. – не могла бути негайно компенсованою за рахунок розширення виробництва в селянських господарствах. Окрім того, політика воєнного комунізму надто болюче вдарили по них. Виявити ж потенційні можливості у 1920-х рр. заважали також цілий причин: голодні та неврожайні роки, ненормально низькі ціни на хліб та високі на фабрикати, а також низьке матеріальне та правове становище селянина [6, 206]. Тому тут дався в знаки і певний господарський консерватизм бідніших верств селянства. Обминаючи питання про його витоки, варто пам’ятати про саму наявність такого чинника, який часто сам по собі, поза суто господаркою стояв на заваді участі значної кількості селянських дворів у сільськогосподарських експериментах. Усе це відчутно вплинуло на практику ведення господарства, створюючи додаткові перепони підвищенню агрокультури та поширенню агроосвітніх знань.

Отак, на психологічний чинник, який заважав поширенню агроосвіти у селянських господарствах, вказував П. Кузьменко: “Селянство за останні роки стільки чуло й знає пропаганди, так наслухалося й начиталося обіцянок, закликів, агітаційних промов, що зараз воно недбайливо, і коли не вороже, ставиться до всякої агітації, які б реальні форми й теми та “проповідь” не чіпала. Живе слово на селі захоплює зараз лише молодь або окремих, людей. Маса ж селянства хоч і слухає, але хитає головами та жодної акції в тім напрямі, в якому хоче викликати її агітатор, здебільшого не викликає” [7, 33].

У 1924 р. у фаховому виданні вказувалося: “Агрономічна пропаганда до цього часу в цілому за не багатьма виключеннями носить характер умовляння селянства у перевагах ведення господарства у відповідності з вимогами науки без доказу корисності окремих технічних прийомів. Складається враження оборони давно доведених наукою та здійснених на практиці положень від віковичної косності і агрономічного невігластва більшості селянського населення” [8, 21]. У звіті про роботу уряду ХІ з’їздові рад вказувалося, що здобутки агротехніки ще не увійшли в гущу селянства [9, 66]. Причини цього крилися в самій системі агрономічної роботи серед населення.

Агрономічна робота повинна була зосереджуватися на землеустрої та сприяти раціональній організації господарства, а в умовах розшарування селянських господарств та регіональних особливостей агрономічні програми повинні були бути також

диференційованими й відповідно бути пов'язаними з програмами землеустрою всіх соціальних груп села.

Однак на перших кроках радянська агрономія мало чим відрізнялася від земської агрономії. Агроосвітня робота у 1920-х рр., яку мали здійснювати спеціалісти на місцях, розвивалася повільно. Реальний її стан можна простежити за матеріалами II Всеукраїнського агрономічного з'їзду, який відбувся 18–25 жовтня 1922 року. Як вказувалося у доповіді С. Любарського, "сільськогосподарські підвідділи і агрономічні відділи не займалися громадсько-агрономічною роботою, а агрономія не пристосувалася ще до нових умов господарювання" [10, 12]. Вказувалося, що "агрономічні наради переважно займаються повторенням старих постанов і виносять резолюції загального декларативного характеру, агрономи на місцях – зайняті виконанням термінових завдань земорганів, не маючих незначне відношення до агрономічної роботи, у губерніях та повітах – канцелярською роботою. Більша частина питань сільського господарства, поставлених революцією, вирішуються без участі агроробітників" [10, 12].

Болючим питанням сільськогосподарської освіти була відірваність його керівного органу – Главпрофобра – від реалій сільського життя. Показником цієї "ненормальності" була та обставина, що за на початку 1920-х рр. не відбувалося жодного агрономічного з'їзду чи наради, де це питання не розглядалося б. Отже, прагнення наблизитися до реального вирішення проблем поширення агрокультури у селянських господарствах, повніше враховувати їх потреби та запити, у НКЗС не спостерігалось.

Водночас комуністичне керівництво намагалось знайти виправдання подібному стану речей. Адже вказувалося, що таке становище тогочасної агрономічної роботи було наслідком ряду несприятливих умов, серед яких головним визнавався загальний занепад та збідніння селянського господарства та "пониження тону народного господарського життя". Низький якісний склад агрономів пов'язували матеріальною незабезпеченістю агрономічного персоналу, "змушеного більшу частину часу та сил приділяти на самозабезпечення". Справді, попередні досвідчені агрономи йшли з роботи, а нові не мали потрібного запасу знань. У багатьох випадках дільницями відали особи з нижчою сільськогосподарською освітою або взагалі без освіти [10, 13].

Однак, на першому місці були ідеологічні питання. К. Маньковський наголошував, що "агроном не може обмежитися пропагандою окремих технічних прийомів, мало пов'язаних з усім ладом господарства. Він повинен враховувати сукупність факторів, під впливом яких складається наявний лад господарства, вловити тенденції його розвитку" [10, 13]. Тобто в агрономі бачили організатора господарства свого району – знову радянські органи намагалися до чисто практичної діяльності прив'язати ідеологічні засади та політичну кон'юнктуру.

У питанні про форму агрономічної мережі з'їзд вирішив, що "черговим завданням у справі побудови агрономічної мережі є перегляд існуючих погано обладнаних персонально та матеріально агрономічних дільниць та перебудова їх у більші райони-дільниці з досвідченими керівниками" [10, 13]. Тобто визнавалася потреба перегляду існуючих дільниць та перебудова їх у більші за територією, що відповідали б існуючим адміністративним одиницям.

Для успішності агрономічної роботи було вирішено приступити до організації агропунктів як центрів сільськогосподарських знань та навичок для населення. "Стихийний процес аграрної революції, що знищив з поміщицьким землеволодінням і більшу частину культурних господарств, що виробляли засоби виробництва – ставить перед агрономією та земорганами задачу організації агробаз як самостійних, добре оснащених господарств зі спеціальними завданнями" [11, 14].

Агропункти визначалися "як місце проживання районного чи дільничного агронома з рядом сільськогосподарських культурних закладів, що дають агроному потрібний демонстративний матеріал" [10, 14]. Кожен район-дільниця повинен був мати необхідну кількість агротехніків різних спеціальностей, бути оснащеним матеріально. Робився наголос і на "елемент демонстрації": "Система показових заходів в основних рисах має складатися

із показових ділянок, полів, господарств, посілкових сівозмін сільськогосподарських виставок та конкурсів” [10, 15].

У січні 1923 р. НКЗС України розпочав перехід до районної форми низової агрономічної організації, яка від раніше існуючої дільничної форми відрізнялася наступними рисами: в основі поділу території на агрономічні райони були покладені організаційно-господарські ознаки. Замість кількох колишніх агрономів універсалістів на 1 території кількох дореформених агроділянок, об’єднаних в агрономічний район, розпочав працювати колектив спеціалістів окремих галузей сільського господарства, очолюваний районним агрономом. Таких агрорайонів НКЗС передбачав на Україні організувати 300. На 1 жовтня 1924 р. їх було 311 [12, 112]:

Табл. 1

Рівень охоплення агрорайонами регіонів республіки (1924 р.)

Губернії	На один агрорайон припадає		
	адмінрайонів	сілрад	населених пунктів
Волинська	2,1	47,8	151,5
Чернігівська	1,7	22,6	79,3
Київська	2,5	35,5	86
Подільська	3,7	48,7	140,1
Полтавська	2	24,4	184,7
Харківська	1,5	16,4	81,2
Донецька	1,5	15,6	79,3
Катеринославська	2,3	25,5	132,2
Одеська	3,1	44,4	230,3
по Україні	2,1	28,5	123,3

Звичайно, не можна говорити про ефективність їхньої роботи, адже з таблиці видно, що на один такий агрорайон могло припадати майже 4 адміністративні райони, як це було, приміром, на Поділлі, та 230 населених пунктів, як – на Одещині.

Уявлення про розміри агрономічних районів дають і свідчення наступної таблиці:

Табл. 2

Число господарств, населення та посівної площі

Губернії	На один агрорайон припадає			
	господарств	населення	загальна площа	посівна площа
Волинська	19142	83758	138758	43453
Чернігівська	10691	55000	96346	26594
Київська	19905	87410	89610	45280
Подільська	29109	123460	118656	60304
Полтавська	14682	72286	100459	52623
Харківська	8993	46475	63404	30173
Донецька	7766	39976	97758	43131
Катеринославська	15897	76638	171216	86521
Одеська	24421	109808	286704	125696
по Україні	15451	72624	119615	53790

У середньому на один агрорайон в Україні припадало 15451 господарство з населенням 72624 осіб, 119615 дес. загальної площі та 53790 дес. посівної площі. Для порівняння: у середньому по СРСР на дільницю припадало близько 4200 господарств [13, 212].

Розбіжності у побудові агрономічної мережі знаходили пояснення у потребі прилаштування її до місцевих умов: різна густина населення (більша у лісостепу та менша у степу), відмінності у характері розселення (великі на півдні та дрібні селища на півночі), нерівномірність у розподіленні площі агрорайонів по угіддям. Реформа дільничної агрономії, як тоді вказувалося, "прийняла перманентний характер", коли деякі губернії в загальну схему районної агроорганізації ввели місцеві варіанти – тобто не було навіть єдиної схеми. Особливо своєрідністю відрізнялася позиція Одеської губернії, що висунула принцип найбільшого розширення меж [12, 112].

У результаті подібних "реформ" кількість агродільниць на середину 1920-х рр. сягнула понад 3 тис., тобто у 1,5 рази більше довоєнного рівня [13, 212]. Однак розгорнути посправжньому дієву роботу їм було важко. Усього на 1 жовтня 1924 р. в Україні працювало агрперсоналу: в агрорайонах – 862 особи, в окружних земуправліннях – 251, в господарствах окрземуправління – 98.

За тривалістю службового стажу агроперсонал поділявся так: зі стажем до року працювало 10,5%, до 5 років – 37%, до 10 років – 27,8%, до 20 років – 19,5%, понад 20 років – лише 5,2% [12, 113].

Т. Петришин подавав наступний стан агрономічної допомоги сільськогосподарському населенню: "На 1 агронома з вищою освітою пересічно по Україні припадає 109,2 села, або 16824 селянських господарств. На 1 ветлікаря приходиться 5300 коней, 10 тис великої рогатої худоби, на 1 фахівця-садовода приходиться 2020 десятин садової площі, на 1 меліоратора – 16760 десятин землі, що належить до меліораційного фонду" [14, 24].

У середині 1920-х рр. загальна кількість агрономів-універсалістів, "суспільників" та полеводів помітно переважала над рештою. Що ж до умов роботи районного агрономічного персоналу, то вони, за даними губземуправлінь від 1925 р., дещо поліпшилися. Так, оплата праці агроперсоналу у порівнянні з 1923 р. збільшилася. За даними Харківського губземуправління у середньому по губернії районний агроном отримував 40 крб, спеціаліст – 26–30 крб і агротехнік – 22 крб, тоді як 1923 р. вони отримували відповідно 18 крб, спеціаліст – 15 крб і агротехнік – 10 крб. Кошти на утримання надходили з різних джерел. У деяких округах із районного, в інших – з окружного, державного, губернського, одночасно з кількох. Тому нерівномірність в окладах була доволі помітною: наприклад, у Сумській окрузі середня зарплата райагронома складала 30 крб, а у сусідньому Охтирському – 51 крб.

Головними видами участі агрономів у землеустрої були: пропаганда землеустрою, землеоблаштувальні обстеження, накреслення планів землеустрою, намічання суспільних сівозмін, вироблення норм недоробленості селянських господарств, встановлення розверсточних одиниць, експертиза. Наприклад, у середньому по Харківщині за рік агроперсонал кожного агрорайону приймав участь у землеустрої 10,3 поселень і 1,2 колективних господарств. Серед завдань, поставлених перед районним агроперсоналом основним же було "якнайскоріше організувати селянство в самодіяльні господарчі та агрокультурні об'єднання та скерувати їх роботу в напрямку планів НКЗС" [15, 272]. Так способи індивідуального впливу було змінено на способи масового характеру [7, 33].

У частині агропропаганди, що займала, за даними Харківського губернського звіту, більшість часу низового агронома, на перше місце вийшла стаціонарна консультативна діяльність. У середньому на район припадало за рік 2726 консультацій, з яких у відсотках: з організації господарства – 5,2%, з землевлаштування – 10,8%, колективізації – 4,2%, кооперації – 4,5%, полеводства – 24,9%, тваринництва – 12,1%, спецкульт – 6,6%, боротьбі зі шкідниками – 22,1%, решта – 9,6% [12, 113]. Агроперсонал брав участь і в організації сільськогосподарських гуртків. У середньому на район припадало 1,4 гуртка, на гурток – 34 осіб, відкривали сільськогосподарські гуртки здебільшого при селянських будинках, рідше при сільськогосподарських товариствах, хатах-читальнях [12, 114].

Прикладом організації просвітньої роботи може бути лист селян з с. Лучинки (Полтавщина), розміщений у журналі "Радянський селянин", в якому вказувалося, що "всі

знання в організації господарювання доводилось отримувати “самотужки”, бо районний агроном за 10 років був у них та читав лекції лише двічі” [16, 35]

Отже, проводити систематичну освітню роботу агрорайони не мали можливості. Дуже часто вони просто не могли виїхати на місця. (Уявлення про забезпеченість агрорайонів транспортними засобами можна отримати за наступними даними: так, в середньому на агрорайон Харківської губернії припадало: коней – 0,85, повозок – 0,69, саней – 0,29, комплектів упряжі – 0,65) [12, 113]. Тобто, незважаючи на деякі зміни, агроперсонал не міг у повному обсязі виконувати своє основне завдання – поширювати агрокультуру селянського господарства, залишався відірваним від роботи на місцях.

Література

1. Резолюція пленуму ЦК КП(б)У у справі про політику на селі // Земельник. – 1925. – № 1. – С.151–153.
2. Див.: Качинский В. Молодая поросль фермерства в украинской степи / В. Качинский // Хозяйство Украины. – 1925. – № 6. – С. 98–106; Шліхтер О. Українське сільське господарство за 10 рр. (підсумки радянської аграрної політики) / О. Шліхтер // Український агроном. – 1927. – № 10–11. – С. 8–20; Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу. Історико-економічне дослідження / Володимир Калініченко. – Харків: Основа, 1997. – 400 с.; Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу / Анатолій Морозов. – Черкаси: НДІТЕХІМ, 1993. – 274 с.; Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929) / Василь Марочко. – К.: М.Р. Kots Publishin, 1995. – 216 с.; Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.) / Оксана Ганжа. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2000. – 208 с. та ін.
3. Шліхтер А. П'ятирічний план розвитку сільського господарства України та його завдання / А. Шліхтер // Українське скотарство. – 1929. – № 5. – С. 1–8.
4. Кулжинский С. Способность украинского сельского хозяйства к агрономическому прогрессу / С. Кулжинский // Українська сільсько-господарська газета. – 1923. – Ч. 16. – С. 5–9.
5. Ковалевський М. Оснівні потреби українського селянства / М. Ковалевський // Земельник. – 1924. – № 3. – С. 84–88.
6. Калініченко В.В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921–1929) / Володимир Калініченко. – Харків: Основа, 1991. – 129 с.
7. Кузьменко П. Про агрономічну роботу на селі / П. Кузьменко // Земельник. – 1924. – № 2. – С. 33–36.
8. Задачи сельско-хозяйственной политики, в связи с итогами хозяйственного года // Бюллетень народного комиссариата земледелия. – 1924. – № 50. – С. 21–27.
9. Два роки роботи уряду УСРР (1926/1927–1927/1928). Матеріали до звіту уряду одинадцятому з'їздові рад. – Харків: Видання секретаріату ВУЦВК та управління справами РНК УСРР, 1929. – 228 с.
10. Второй Всеукраинский Агрономический Съезд // Українська сільсько-господарська газета. – 1922. – Ч. 16. – С. 12–16.
11. Всеукраїнська нарада земвідділів і колгоспспілок // Українське скотарство. – 1929. – № 12. – С. 40.
12. Доленко И. Агрономическая работа на Украине в 1924 году / И. Доленко // Вестник сельского хозяйства. – Москва, 1925. – № 5–6. – С. 111–114.
13. Состояние сельского хозяйства СССР к 10-й годовщине Октябрьской революции // Вестник сельского хозяйства. – Москва, 1927. – № 11. – С. 211–213.
14. Всеукраїнська конференція сільсько-господарської освіти // Українська сільсько-господарська газета. – 1924. – № 12–13. – С. 24–25.
15. Обіжник НКЗС з 16.05.1926 № 0/315 “Про роботу районних агрономів” // Бюлетень народного комісаріату земельних справ. – 1926. – Ч. 15. – С. 271–272.
16. Коллективна праця забезпечує перемогу // Радянський селянин. – 1928. – № 3. – С. 24.

Аннотація. Лазуренко В.Н. *Повышение агрокультуры крестьянских хозяйств Украины в первые годы нэпа: агрообразовательный фактор.* Стаття посвящена раскрытию агрообразовательного фактора в повышении агрономической культуры украинских крестьянских хозяйств в первые годы новой экономической политики.

Ключевые слова: *крестьянское хозяйство, агрокультура, агрорайон, крестьянство*

Summary. Lazurenko V.N.

The article is devoted to the specific features [dissection] of an agricultural and educational |factor in the increase|rise| of the agronomical culture of the Ukrainian peasants' farms in the first|first-run| years of the new economic|economical| policy.

Key words: *peasant's farmy, agriculture, agricultural district, peasantry*

Надійшла до редакції 20.11.2011
Затверджена до друку 20.11.2011

УДК 477: 058.244

С.В. Корновенко

ДІЯЛЬНІСТЬ ОСВАГУ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ З РОЗ'ЯСНЕННЯ ОСНОВ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ОСОБЛИВОЇ НАРАДИ

Статтю присвячено вивченню маловідомих аспектів внутрішньої політики Особливої наради. На підставі опрацювання раніше невідомих історичних джерел проаналізовано структуру та форми діяльності в українському селі агітаційно-пропагандистської установи при Особливій нараді – Освагу.

Ключові слова: *Осваг, Особлива нарада, аграрна політика*

За умов революції та громадянської війни (1917–1920 рр.) стало очевидним, що перемога, у широкому розумінні цього слова, це не лише розгром супротивника на полі бою, це ще і сприйняття населенням, підтримка ним переможців, це і відновлення економічного життя, і налагодження внутрішньополітичної стабільності. Не остання роль у цьому, як з'ясувалося, належить поінформованості населення з тих чи інших питань, а отже, агітації та пропаганді, роз'яснювальній роботі відповідних органів. Незважаючи на потужну історіографічну традицію у висвітленні історії революції та громадянської війни, питанням діяльності агітаційних установ різних військово-політичних режимів, що діяли в Україні у роки революції та громадянської війни, приділено недостатньо уваги. Автор статті ставить за мету розкрити структуру та форми діяльності в українському селі агітаційно-пропагандистської установи при Особливій нараді – Освагу.

Як свідчать історичні джерела, лідери Білого руху Півдня Росії усвідомлювали всю важливість правильно зорганізованої та налагодженої роботи агітаційно-роз'яснювальних органів. У зв'язку з цим у структурі Особливої наради було створено Відділ пропаганди. Його попередником було "Осведомительно-агитационное отделение" – "Осваг". Попри те, що цей орган декілька разів зазнавав реструктуризації та змінював свою назву, його продовжували іменувати "Осваг". Дотримуючись принципу історизму, вважаємо за доцільне вживати цю ж назву.

Осваг було створено наказом генерала М. Алексєєва 10 вересня 1918 року. Спочатку це був відділ у складі Дипломатичного відомства, яким керував С. Чахотін – петербурзький журналіст. За спогадами очевидців тих подій, "людина феноменальної працездатності, фанатик т.зв. американської системи діловодства" [1, 102]. У такому статусі воно проіснувало до січня 1919 року. За цей час його діяльність обмежувалася складанням оглядів періодики. Розширення території, на які поширювалася влада Білого руху Півдня Росії, завдання, що ставили перед собою його лідери з облаштування тилу, активність більшовицької антиденікінської агітації на порядок денний поставили проблему налагодження білогвардійської агітаційно-роз'яснювальної роботи серед населення, насамперед серед селянства. Це зумовлювало реструктуризацію та розширення сфери повноважень Освагу.

Упродовж кінця листопада 1918 – середини січня 1919 рр. тривали зміни, які завершилися 18 січня 1919 року. Було затверджено офіційне положення, яким насамперед змінювався статус Освагу. З "Осведомительного бюро" при канцелярії Голови Особливої наради воно трансформувалося у Відділ пропаганди – повноваженої урядової структури. Очолив його Н. Парамонов. Раніше він був відомим промисловцем, видавцем.